

Bojana Dinić¹**Dušanka Mitrović****Snežana
Smederevac**Odsek za psihologiju,
Filozofski fakultet,
Univerzitet u Novom Sadu**UPITNIK BODH (BES, OSVETOLJUBIVOST,
DOMINACIJA, HOSTILNOST): NOVI
UPITNIK ZA PROCENU AGRESIVNOSTI²**

Polaznu osnovu za konstruisanje upitnika za procenu agresivnosti BODH predstavljali su rezultati dobijeni analizom zajedničke strukture skala za procenu agresivnosti/prijatnosti iz upitnika ličnosti koji proističu iz različitih paradigmi i modela (Big Five Inventory – BFI, IPIP-HEXACO-PI-R, Velikih pet plus dva – VP+2, Zuckerman–Kulhman Personality Questionnaire – III – Revised – ZKPQ–III–R, Upitnik osetljivosti na potkrepljenje – UOP i Multidimensional Personality Questionnaire – MPQ). U Istraživanju 1 faktorskom analizom izdvojena su četiri faktora koji su imenovani kao Bes, Osvetoljubivost, Dominacija i Hostilnost. Na osnovu uvida u dominantni sadržaj tih faktora i korelacija koje ostvaruju s dimenzijama Eysenckovog PEN modela i Buss-Perryjevog Upitnika agresije, formulisane su stavke koje referiraju na ekstrahovane faktore. U Istraživanju 2 potvrđena je četvorofaktorska struktura Upitnika, i na osnovu analize, pod modelom Teorije odgovora na stavke, zadržane su stavke s najboljim metrijskim karakteristikama. Na osnovu informativnosti skala, zaključeno je da su sve supskale, osim Hostilnosti, diskriminativnije u domenu prosečnih i iznadprosečnih skorova, dok je Hostilnost diskriminativna u širem rasponu osobine. Konstruktivna validnost upitnika BODH potvrđena je u Istraživanju 3 preko korelacija sa skalama inventara HEXACO-PI-R i Buss-Perryjevog Upitnika agresije. Polne razlike postoje samo na supskali Osvetoljubivost, koja u odnosu na ostale supskale ima najvišu korelaciju s fizičkom agresijom.

Adresa autora: bojana.
dinic@ff.uns.ac.rsPrimljeno: 27. 03. 2014.
Primljena korekcija: 14. 05.
2014.
Prihvaćeno za štampu: 16.
05. 2014.**Ključne reči:** agresivnost, prijatnost, bes, osvetoljubivost, dominacija, hostilnost

² Rad je nastao u okviru projekta „Nasledni, sredinski i psihološki činioci mentalnog zdravlja“ (ON179006), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, i “Nasilje u savremenom društvu: dispozicioni i kontekstualni činioci” koji finansira Pokrajinski sekretarijat za nauku i tehnološki razvoj AP Vojvodine.

Iako je agresivnost konstrukt koji privlači veliku pažnju istraživača, njegovo ispitivanje često je praćeno brojnim problemima usled nedostatka jedinstvene operacionalizacije (Ramírez & Andreu, 2006). Agresivnost se definiše na različite načine, što za posledicu ima veći broj kriterijuma prema kojima se mogu podeliti specifični obrasci agresivnog ponašanja. Prema najopštijem kriterijumu, većina autora razlikuje forme od funkcija agresije (Bushman & Bartholow, 2010; Little, Jones, Henrich, & Hawley, 2003; Polman, Orobio de Castro, Koops, van Boxtel, & Merk, 2007; Prinstein & Cillessen, 2003). Pod formom se podrazumeva način ispoljavanja agresivnog ponašanja, dok se funkcija odnosi na motivaciju za agresivnim ponašanjem. Agresija se može ispoljiti na mnoge načine, u vidu fizičke ili verbalne, direktne ili indirektno, aktivne ili pasivne, manifestne ili latentne, i slično. Problem u vezi s podelom manifestacija agresije javlja se i zato što postoje mnoga agresivna ponašanja koja se ne mogu lako kategorisati, ali i zato što repertoar ljudskog ponašanja predstavlja veliki izvor varijabiliteta, s neograničenim brojem potencijalnih indikatora. Na primer, bliske indirektnoj agresiji su relacionalna agresija, koja se odnosi na ugrožavanje socijalnih veza drugih osoba (Circk & Grotpeter, 1995), kao i socijalna agresija koja se odnosi na narušavanje samopoštovanja drugih (Galen & Underwood, 1997). Drugi istraživači indirektnu agresiju određuju preko složenih strategija, kao što su korišćenje manipulacije ili upotreba socijalne moći i položaja u cilju nanošenja štete drugoj osobi (Lagerspetz, Björkqvist, & Peltonen, 1988). Iako su autori pomenuta ponašanja svrstali u forme agresije, može se primetiti da postoji veliki problem pri razgraničenju manifestacije od motivacije za agresijom. Međutim, iako se motivacijski karakter ne može prevideti, navedena agresivna ponašanja ipak uključuju specifični način ispoljavanja, što je dovoljan argument da se svrstaju u posebnu kategoriju formi agresije.

Na prvi pogled izgleda da je funkcije agresije lakše klasifikovati nego forme, zato što isti oblik agresije može u osnovi imati različite motive. Cilj podele po funkciji nije razvrstavanje agresivnih postupaka, već ukazivanje na postojanje različitih tipova ličnosti koji su skloni određenoj vrsti agresije. Tako se na osnovu funkcije mogu razlikovati dve vrste agresije. Različiti autori ih imenuju na različite načine, prvu kao afektivnu, hostilnu, odbrambenu ili reaktivnu, a drugu kao instrumentalnu, predatorsku ili proaktivnu. Afektivna agresija javlja se kao reakcija na opaženu provokaciju, koja ne mora biti realna. Agresivna reakcija je u tom slučaju primarno motivisana namerom da se povredi druga osoba. Ta vrsta reagovanja povezuje se s impulsivnošću, nepromišljenim ponašanjem ili konfuzijom u mislima, povišenjem napetosti koju prati emocija besa i gubitkom bihevioralne kontrole (Bushman & Anderson, 2001). Ova funkcija agresije obično se dovodi u vezu s reaktivnom agresijom. Taj pojam proizilazi iz frustracionog modela agresije, prema kojem se agresivni odgovor javlja kao reakcija na frustraciju, provokaciju, odnosno neprijatan događaj (Berkowitz,

1989). Nasuprot njoj, instrumentalna agresija je „hladnokrvna“, promišljena i isplanirana. Za razliku od afektivne, čiji je krajnji cilj nanošenje štete drugome, instrumentalna agresija je motivisana nekim drugim, neagresivnim ciljem, kao što je sticanje materijalnih dobara, novca, statusa, moći, dominacije nad drugima, uspostavljanje pozitivne slike o sebi ili borba za pravdu (McEllistrem, 2004). Za instrumentalnu agresiju nije vezana neka provokativna situacija ili okidač, kao što je to slučaj kod afektivne, već se ona povezuje s tretiranjem agresije kao prihvatljivog i opravdanog sredstva za postizanje različitih ciljeva, kao i s pozitivnim stavom prema ostvarivanju socijalne dominacije (Crick & Dodge, 1996; Dodge, 1991). Pojam instrumentalne agresije je najbolje opisan teorijom socijalnog učenja (Bandura, 1973), prema kojoj se agresivno ponašanje imitira ukoliko je povezano s dobijanjem nagrade.

Iako je podela agresije na instrumentalnu i afektivnu veoma prisutna i široko prihvaćena, neki autori ukazuju na poteškoće ove dihotomije (Bushman & Anderson, 2001). Na primer, cilj afektivne agresije često je redukcija pretnje ili napetosti, tako da se na neki način ona može shvatiti i kao instrumentalna (McEllistrem, 2004). Takođe, mnoge agresivne akcije uključuju više motiva, pa je teško identifikovati koji je primarni, posebno u slučaju odložene agresivne reakcije. Pored toga, poistovećivanje termina koji se odnose na pomenutu popularnu distinkciju agresije stvara konfuziju u vezi s etiologijom samog koncepta. Na primer, instrumentalna agresija se definiše preko modela socijalnog učenja, a veoma sličan koncept predatorske agresije se oslanja na biološke osnove agresivnog ponašanja. Tako ostaje nejasno da li se ovi termini uopšte odnose na isti koncept i, ukoliko je tako, da li se izvori instrumentalne/predatorske agresije mogu u većoj meri povezati sa sredinskim ili biološkim činiocima.

Svi modeli ličnosti sadrže dimenzije koje obuhvataju indikatore agresivnog ponašanja, u skladu s pretpostavkom da agresivnost predstavlja jednu od bazičnih dimenzija ličnosti. U okviru psihobioloških modela, agresivnost se često izdvaja kao posebna dimenzija ličnosti, ali njen status varira od dimenzije višeg do dimenzije nižeg reda. Na primer, u okviru Zuckermanovog alternativnog petofaktorskog modela (Zuckerman, 1991) ona se izdvaja kao posebna dimenzija, a u okviru Grayove Revidirane Teorije osetljivosti na potkrepljenje (Gray & McNaughton, 2003) čini deo borba/bežanje/blokiranje sistema koji je zadužen za reakcije na realnu i aktuelnu opasnost. U okviru Tellegenovog pristupa, agresivnost čini deo negativne emocionalnosti, zajedno s osobinama koje se uobičajeno pripisuju neuroticizmu (Tellegen, 1982). U Eysenckovom PEN modelu agresivnost čini aspekt šire dimenzije psihoticizam, koja se povezuje s nedostatkom konvencionalne socijalizacije (Eysenck, 1998). U okviru kibernetičkog modela konativnih funkcija, razvijenog u našoj zemlji, agresivnost je opisana kao regulatorni sistem nazvan SIGMA, koji je zadužen za reakcije napada (Momirović, Wolf i Džamonja, 1992). Ovaj sistem reguliše toničko uzbuđenje i

poremećaji u njegovom funkcionisanju ispoljavaju se u vidu različitih oblika agresivnih reakcija, kao i u slaboj kontroli impulsa.

U okviru psiholeksičkih modela agresivnost se ne izdvaja kao posebna dimenzija, već se dovodi u vezu s negativnim polom dimenzije prijetnost koji se označava kao antagonizam. U okviru tih modela postoji neslaganje u vezi s nekim indikatorima agresivnosti. Na primer, u okviru modela Velikh pet (Digman, 1990; Goldberg, 1990, 1993), indikatori besa se nalaze u okviru dimenzije neuroticizam, dok su u šestofaktorskom modelu HEXACO (Ashton et al., 2004; Lee & Aston, 2004) sastavni deo dimenzije prijetnost.

U okviru inventara za procenu ličnosti može se razlikovati sklonost ka afektivnoj od sklonosti ka instrumentalnoj agresiji, u zavisnosti od skorova na neuroticizmu i prijetnosti. Tako, Costa, McCrae i Dembroski (Costa, McCrae, & Dembroski, 1989) razlikuju neurotsku hostilnost, tj. „žustru” hostilnost, od antagonističke ili „hladnokrvne” hostilnosti u okviru procene na osnovu inventara NEO-PI-R (Costa & McCrae, 1992). Neurotska hostilnost odlikuje se snažnim doživljavanjem besa koji je povezan s neuroticizmom, dok se antagonistička odlikuje cinizmom, neosetljivošću i nedostatkom kooperativnosti, koji su povezani s niskim skorovima na prijetnosti. Slično tome, Henning i saradnici (Henning, Reuter, Netter, Burk, & Landt, 2005) govore o dva faktora agresije koja su izdvojili u okviru Petofaktorskog modela – neurotskoj i agresivnoj hostilnosti. U jednoj meta-analizi (Bettencourt, Talley, Benjamin, & Valentine, 2006) sugerisano je da se neuroticizam može izdvojiti kao korelat agresije u uslovima provokacije, koja se može povezati s afektivnom agresijom, dok se niska prijetnost iz Petofaktorskog modela ličnosti izdvaja kao korelat agresije nezavisno od uslova provokacije. Lee i Ashton (Lee & Ashton, 2012) sugerišu da se dimenzija poštenje iz HEXACO modela može dovesti u vezu s proračunatom agresijom, odnosno planiranjem osvete, dok se prijetnost povezuje kako sa proračunatim, tako i sa neposrednim, tj. momentalnim agresivnim odgovorom.

Međutim, rezultati istraživanja ukazuju na to da u objašnjenju agresivnog ponašanja ili ponašanja koje se može dovesti u vezu s agresijom, kao što je antisocijalno ili delinkventno ponašanje, učestvuje specifična konstelacija mnogih osobina (Buss & Perry, 1992; van Dam, Janssens, & De Bruyn, 2005; Miller, Lynam, & Leukefeld, 2003), ili tip ličnosti kao što je varijanta nekontrolisanog tipa, kojeg karakteriše visok neuroticizam, a niska prijetnost, savesnost i ekstraverzija (Grumm & von Collani, 2009). Ti rezultati impliciraju da agresivnost predstavlja multidimenzionalni konstrukt čije specifične manifestacije oblikuju različite osobine, a ne isključivo negativan pol prijetnosti ili negativna emocionalnost.

Kreiranje novog upitnika za procenu agresivnosti motivisano je činjenicom da dosadašnji instrumenti, čiji su predmeti merenja različiti aspekti agresivnosti, uglavnom favorizuju forme agresije, često irelevantne za psihološku procenu. Na primer, najčešće korišćen Upitnik agresije (AQ) obuhvata manifestne forme,

kao što su fizička i verbalna agresivnost, i latentne forme, kao što su bes i hostilnost (Buss & Perry, 1992). Informacija o sklonosti ka fizičkoj agresiji često nije relevantna za psihološku procenu, jer se podaci o tako eksplicitnim bihevioralnim manifestacijama mogu dobiti i na osnovu biografskih podataka. S druge strane, postoje mnogo suptilniji načini manifestacije agresivnih impulsa, koji su relevantniji za savremenog čoveka, a koji nisu obuhvaćeni jedinstvenim instrumentom. Na ovom mestu valja napomenuti da je u našoj zemlji razvijena Skala za procenu agresivnosti VAPO (Ignjatović, 1989), koja ima dva osnovna predmeta merenja. Prvi predmet merenja je primarna agresivnost, koja obuhvata neposredne agresivne impulse, kao oblik reakcije napada u situaciji frustracije. Drugi predmet merenja je sekundarna agresivnost, koja predstavlja odbrambenu reakciju na emociju straha. Međutim, S-R format otežava širu primenu ove skale u istraživanjima i proceni.

Istraživanje 1: Određivanje predmeta merenja upitnika agresivnosti BODH

Osnovna strategija u kreiranju novog upitnika agresivnosti bila je zasnovana na empirijskom pristupu. Naime, pretpostavljeno je da su svi važni indikatori agresivnosti obuhvaćeni upitnicima za procenu ličnosti. S obzirom na to da su rezultati dosadašnjih istraživanja pokazali izvesnu nedoslednost u pogledu relacija bazičnih dimenzija ličnosti i agresivnosti, pretpostavljeno je da različiti instrumenti za procenu ličnosti neke aspekte agresivnosti favorizuju, a neke zanemaruju. Stoga je početni skup varijabli obuhvatio stavke skale agresivnosti iz nekoliko upitnika za procenu ličnosti, koji su kreirani u okviru različitih istraživačkih paradigmi. Na taj način se povećava mogućnost da svi relevantni aspekti agresivnog ponašanja budu uključeni u inicijalno istraživanje.

Cilj Istraživanja 1 je ispitivanje zajedničke strukture agresivnosti u upitnicima za procenu ličnosti, odnosno skalama agresivnosti i prijatnosti, kao konstrukta koji se najčešće dovodi u vezu s agresivnošću (Costa & McCrae, 1992; Digman, 1990; Goldberg, 1990). Razlike u postupcima kreiranja instrumenata dovode do toga da dve skale sličnog ili istog naziva obuhvataju sličan, ali ne i identičan sadržaj. Stoga ove skale često sadrže različite aspekte agresivnosti i u procesu identifikovanja početnog skupa indikatora agresivnosti važno je uključiti upitnike iz različitih referentnih okvira. Iako se ove skale nazivaju istim ili sličnim imenom, pretpostavlja se da obuhvataju različite aspekte agresivnosti. U ovom radu primenjene su skale koje su kreirane u okviru psihobiološkog i psiholeksičkog pristupa u proučavanju bazične strukture ličnosti. Stavke skale SIGMA iz Kibernetičkog modela konativnog funkcionisanja nisu uključene u početni skup varijabli za mapiranje strukture agresivnosti jer opisuju ili socijalne stavove (npr. „Kad su njihovi interesi u pitanju, ljudi ne vode računa o pravdi.”)

ili agresivno ponašanje obuhvaćeno drugim primenjenim instrumentima (npr. „Često se žestoko razbesnim.”).

U cilju konstruktne validacije ekstrahovanih dimenzija agresivnosti, ispitane su njihove relacije sa osobinama ličnosti, kao i s različitim formama agresije. Referentni okvir za procenu osobina ličnosti je Eysenckov PEN model, kome je dodata i L-skala socijalne poželjnosti. Ovaj model je izabran zato što je u dosadašnjim istraživanjima dimenzija psihoticizam pokazala visok stepen povezanosti s različitim aspektima agresivnosti (Eysenck, 1998; Heym, Ferguson, & Lawrence, 2013; Rushton, Fulker, Neale, Nias, & Eysenck, 1989). U svrhu procene različitih formi agresije, primenjen je Buss–Perryjev Upitnik agresije AQ.

Metod

Uzorak. Uzorak je bio prigodan i činilo ga je 583 ispitanika (226 muškog, 355 ženskog pola i dva ispitanika koja nisu dala ovaj podatak). Starost ispitanika kretala se od 18 do 68 godina, uz prosečnu starost od 29.9 godina ($SD = 11.81$), pri čemu je oko 50% ispitanika bilo mlađe od 25 godina. Ispitanici su bili različitog obrazovnog nivoa, pri čemu je najviše bilo ispitanika s višim obrazovanjem (61.5%): 268 studenata i 83 visokoobrazovanih u okviru različitih profesija. Uzorak su prikupljali obučeni studenti master studija u sklopu izrade svog završnog rada.

Instrumenti. Početni skup varijabli činile su stavke skala za procenu agresivnosti najčešće korišćenih upitnika za procenu ličnosti. Odabrana su tri upitnika nastala u okviru psihobiološkog i tri upitnika nastala u okviru psiholeksičkog pristupa. U cilju maksimiziranja varijanse, format odgovaranja na ajteme bio je ujednačen u vidu petostepene skale Likertovog tipa, uključujući i one koji su originalno imali binarni format odgovaranja (*Da/Ne*). Primenjene skale su opisane ispod.

Big Five Inventory (BFI: John, Donahue, & Kentle, 1991, prema John & Srivastava, 1999) – skala Prijatnost. Skala sadrži 9 ajtema i njena pouzdanost iznosi $\alpha = .73$. BFI je nastao na osnovu psiholeksičke paradigme u ispitivanju bazičnih dimenzija ličnosti i predstavlja operacionalizuju modela Velikih pet.

IPIP-HEXACO-PI-R (Ashton, Lee, & Goldberg, 2007) – skala Prijatnost. Ova skala se sastoji od 40 ajtema ($\alpha = .71$). Inventar proističe iz psiholeksičke paradigme, odnosno predstavlja operacionalizaciju šestofaktorskog modela ličnosti HEXACO, i u ovom radu je korišćena simulirana verzija inventara.

Inventar Velikih pet plus dva (VP+2: Smederevac, Mitrović i Čolović, 2010) – skala Agresivnost. Skala sadrži 30 ajtema ($\alpha = .87$) i obuhvata supskale Bes (9 ajtema), Nepopustljivost (11 ajtema) i Teška narav (10 ajtema). Inventar proističe iz psiholeksičke studije na srpskom govornom području.

Zuckerman-Kuhlman Personality Questionnaire-III-Revised (ZKPQ-III-R: Zuckerman, 2002) – skala Agresivnost/Hostilnost. Skala sadrži 17 ajtema ($\alpha = .72$). Upitnik predstavlja operacionalizaciju Zuckermanovog alternativnog petofaktorskog modela ličnosti, koji pripada psihobiološkoj paradigmi u istraživanju bazične strukture ličnosti.

Upitnik osetljivosti na potkrepljenje (UOP: Smederevac, Mitrović, Čolović, & Nikolašević, 2014, in press) – skala Borba. Skala sadrži 7 ajtema ($\alpha = .78$). Upitnik proističe iz revidirane Grayove teorije osetljivosti na potkrepljenje koja pripada psihobiološkom pristupu.

Multidimensional Personality Questionnaire (MPQ: Tellegen, 1982) – skala Agresivnost. Skala se sastoji od 19 ajtema. Upitnik je konstruisan u cilju razjašnjenja strukture i sadržaja upitničke procene ličnosti. Autori upitnika nisu pretendovali da ponude novi model ličnosti, nego adekvatnu psihometrijsku operacionalizaciju konstrukata koji su bliski Eysenckovom i Grayovom modelu ličnosti.

Eysenck Personality Questionnaire-Revised Short Form (EPQR-S: Eysenck, Eysenck, & Barrtett, 1985, preveo i adaptirao Šipka, 1985). Skala sadrži 38 ajtema binarnog formata (Da/Ne). Upitnik je namenjen proceni tri dimenzije Eysenckovog PEN modela, a to su Psihotizam (11 ajtema, $\alpha = .53$), Ekstraverzija (8 ajtema, $\alpha = .71$) i Neuroticizam (11 ajtema, $\alpha = .78$). Upitnik sadrži i Skalu socijalne poželjnosti, tj. L-skalu (8 ajtema, $\alpha = .65$).

Buss-Perry Aggression Questionnaire (AQ: Buss & Perry, 1992). Upitnik obuhvata četiri dimenzije agresije: Fizičku (9 ajtema, $\alpha = .78$) i Verbalnu (5 ajtema, $\alpha = .57$), kao manifestne tj. motorne forme agresije, Bes (7 ajtema, $\alpha = .69$) kao afektivnu i Hostilnost (8 ajtema, $\alpha = .70$) kao kognitivnu komponentu agresije.

Rezultati i diskusija

Prvi korak u sprovedenoj analizi odnosio se na pripremu stavki za eksplorativnu faktorsku analizu. Najpre je izvršena selekcija stavki na osnovu diskriminativnosti i „težine”, pri čemu su izostavljene 23 stavke niske diskriminativnosti ($< .30$) i/ili ekstremno „teške” ili „lake” stavke. Potom je iz svakog od parova stavki redundantnog sadržaja (npr. „Lako se razbesnim.” i „Često pobesnim.”) izostavljena stavka s lošijim metrijskim karakteristikama (ukupno 16 stavki).

Eksplorativna faktorska analiza. U preliminarnim analizama uočeno je da se izdvaja poseban faktor koji okuplja ajteme u smeru niže agresivnosti, tj. prijatnosti, pa su ovi ajtemi izbačeni iz analize, usled pretpostavke da je reč o artefaktu metoda. Na ovaj način je izbačeno 38 stavki.

Na osnovu paralelne analize (Horn, 1965; O'Connor, 2000) uz primenu kriterijuma 95. percentila, ekstrahovane su 4 komponente sa sledećim

vrednostima karakterističnih korenova: 10.52 (95. percentil - 1.81), 2.40 (1.75), 1.83 (1.69), 1.69 (1.65), 1.54 (1.61). Paralelna analiza za metod glavnih komponenti preporučuje se i u slučaju primene eksplorativne faktorske analize, budući da implementacija za metod glavnih osa ima tendenciju da potceni broj faktora (Timmerman & Lorenzo-Seva, 2011). U skladu s rezultatom paralelne analize, na osnovu metode glavnih osa (eng. *Principal Axis*), ekstrahovana su četiri faktora i dovedena u promax poziciju, budući da je očekivano da faktori agresivnosti međusobno koreliraju. Izvod iz matrice sklopa prikazan je u Tabeli 1. Prikazano je po 5 ajtema sa najvišim opterećenjima za svaki faktor.

Prvi faktor okuplja ajteme iz VP+2 (supskale Nepopustljivost i Teška narav), ZKPQ-III-R i po jedan ajtem iz BFI i MPQ (ukupno 18). Ovaj faktor se odnosi na svadalačko ponašanje, sklonost da se protivreči i suprotstavlja mišljenju drugih, naređuje i gundđa, kao i na „tešku” narav, pa je nazvan Dominacija. Prema formi agresije, ovaj faktor se odnosi na direktnu verbalnu agresiju, što je u skladu sa ranijim istraživanjem u kojem je dobijeno da sa Dominacijom iz Cirkumplex modela najvišu korelaciju ostvaruje skala Verbalne agresije iz upitnika AQ (Gallo & Smith, 1997). U odnosu na funkciju, ovaj faktor bi bio okarakterisan kao vid instrumentalne agresije, čiji je cilj ostvarivanje dominacije, ali takođe obuhvata i aspekte reaktivne agresije u vidu nemogućnosti suzdržavanja od rasprava. Ovaj faktor je najbliži antagonističkoj agresivnosti, kako su je definisali Costa i saradnici (Costa et al., 1989).

Drugi faktor okuplja 12 ajtema, najviše iz UOP-a, potom iz ZKPQ-III-R, MPQ i jedan ajtem iz IPIP-HEXACO-PI-R-a. Ovaj faktor se odnosi na reaktivnu agresiju koju prati želja za osvetom, pri čemu se žrtvi može naneti nesrazmerno veća šteta od doživljene ili percipirane. S obzirom na to da je cilj agresije osveta, ovaj faktor je nazvan Osvetoljubivost. Iako se agresija opisana ovim faktorom najčešće javlja kao odgovor na neku provokaciju, mogućnost odlaganja ili pažljivog planiranja čina osvete upućuju na zaključak da ova vrsta agresivnosti podjednako obuhvata i afektivni i instrumentalni aspekt. Prema formi, ovaj faktor uključuje direktnu fizičku ili verbalnu agresiju (npr. „Uvek sam spreman na svađu kad sam isprovociran.”), ali nije isključeno da se može odnositi i na indirektnu formu agresije (npr. „Ako me neko povredi, pokušam da mu vratim milo za drago.”, „Svima vraćam po zasluži.”).

Sadržaj ajtema trećeg faktora jasno ukazuje na afektivni aspekt agresije, odnosno na učestalo doživljavanje besa i nedostatak bihevioralne kontrole. Ovaj faktor obuhvata 7 ajtema, iz VP+2 (supskala Bes), IPIP-HEXACO-PI-R (faceta Strpljivost) i ZKPQ-III-R. Ovaj faktor najviše odgovara sklonosti afektivnoj agresiji i imenovan je kao Bes. Njegov sadržaj se podudara sa sadržajem neurotske hostilnosti, kako su je definisali Costa i saradnici (Costa et al., 1989).

Četvrti faktor okuplja 8 ajtema, od čega je 6 iz IPIP-HEXACO-PI-R-a (facete Fleksibilnost i Krotkost), a po jedan iz ZKPQ-III-R i BFI. Sadržaj ajtema ovog faktora

upućuje na hipersenzitivnost, hostilnost i rigidnost. Zajednička karakteristika ovih ajtema je netrpeljivost prema drugim ljudima, zbog čega je faktor nazvan Hostilnost. Kao i u slučaju Besa, ovaj faktor bi se mogao okarakterisati kao neurotska hostilnost, kako su je definisali Costa i saradnici (Costa et al., 1989).

Tabela 1

Izvod iz matrice sklopa za ajteme agresivnosti/prijatnosti

	Faktor			
	1	2	3	4
VP+2 Često se posvađam sa drugima.	.66			
VP+2 Često kritikujem druge.	.60			
VP+2 Može se reći da sam prgava osoba.	.55			
VP+2 Često protivrečim drugim ljudima.	.55			
VP+2 Ja sam "teška" osoba.	.51			
MPQ Ako me neko povredi, pokušam da mu vratim milo za drago.		.82		
UOP Čim me neko povredi, odmah mu uzvratim.		.66		
UOP Kad me neko kritikuje, ne ostanem mu dužan.		.57		
UOP Uvek sam spreman na svađu kada sam isprovociran.		.52		
MPQ Kada me neko kritikuje, obično mu ukažem na njegove sopstvene slabosti.		.49		
VP+2 Lako planem.			.75	
VP+2 Lako se iznerviram.			.70	
VP+2 Često pobesnim.			.64	
HEXACO-PI-R Često izgubim živce.			.61	
VP+2 Kad pobesnim, padne mi mrak na oči.			.33	
IPIP-HEXACO-PI-R Ne mogu da podnesem kad se drugi ne slažu sa mnom.				.49
IPIP-HEXACO-PI-R Lako se uvredim.				.45
BFI ... je sklona da traži mane u drugima	.37			.41
IPIP-HEXACO-PI-R Postajem ljut i nestpljiv sa ljudima koji ne ispunjavaju moja očekivanja.				.39
IPIP-HEXACO-PI-R Uznemirim se kad drugi promene moj plan.				.33

Korelacije faktora su umerene i kreću se od .30 (između Besa i Hostilnosti) do .56 (između Dominacije i Besa), pri čemu su korelacije Hostilnosti s ostalim faktorima nešto niže.

Relacije faktora agresivnosti i osobina ličnosti prema Eysenckovom modelu. Korelacije s dimenzijama PEN modela ukazuju na to da Neuroticizam

i Psihoticizam ostvaruju značajne veze sa svim faktorima agresivnosti (Tabela 2). Neuroticizam ostvaruje najviše korelacije sa svim faktorima, osim s faktorom imenovanim kao Osvetoljubivost. Ovaj rezultat ukazuje na to da Osvetoljubivost obuhvata i karakteristike instrumentalne, a ne samo afektivne motivacije za agresivno ponašanje. Ostale faktore agresivnosti u većoj meri karakteriše prisustvo emocionalne napetosti i intenzivne reakcije na percipiranu provokaciju. Psihoticizam nešto višu korelaciju ostvaruje s Dominacijom, što sugerira da sadržaj dimenzije Dominacija uključuje nekooperativnost i socijalnu neprilagođenost. Ekstraverzija ostvaruje značajne pozitivne, ali niske korelacije s Dominacijom i Besom, koji očigledno obuhvataju manifestne forme agresije. L-skala ostvaruje značajne niske i negativne veze sa svim faktorima, osim sa Osvetoljubivošću.

Tabela 2

Korelacije faktora agresivnosti i dimenzija upitnika EPQR-S

EPQR-S	Faktori agresivnosti			
	Bes	Osvetoljubivost	Dominacija	Hostilnost
Ekstraverzija	.17*	.06	.19**	-.03
Neuroticizam	.55***	.29***	.47***	.48***
Psihoticizam	.24***	.23***	.36***	.20***
Socijalna poželjnost (L skala)	-.17*	-.06	-.31***	-.16*

*** $p < .001$. ** $p < .01$. * $p < .05$.

Relacije faktora agresivnosti i dimenzija Buss-Perryjevog Upitnika agresije. Sve korelacije između faktora agresivnosti i dimenzija AQ su značajne i većinom umerene (Tabela 3). Upadljivo najviša korelacija ostvarena je između dimenzije Bes i istoimenog faktora agresivnosti, što ukazuje na sličnost u njihovom sadržaju. Dominacija ostvaruje značajne korelacije sa svim skalama AQ, ali najviše s Verbalnom agresijom i Besom. Korelacija između Besa i Verbalne agresije iz AQ je generalno viša (von Collani & Werner, 2005; Dinić i Janičić, 2012), pa rezultat više povezanosti ovih komponenti s Dominacijom ukazuje na to da Dominacija nema samo temperamentalnu, nego i snažnu afektivnu osnovu. Ova karakteristika Dominacije dovodi do nemogućnosti suzdržavanja od rasprave i svađe. Najviše korelacije sa svim dimenzijama AQ ostvaruje Osvetoljubivost. Od svih faktora agresivnosti, Fizička agresija ostvaruje najvišu korelaciju s Osvetoljubivošću, što sugerira da je snažan poriv da se povredi žrtva verovatno zajednička odlika obe dimenzije. Hostilnost iz AQ ostvaruje generalno niže korelacije s faktorima agresivnosti, od čega nešto više s Osvetoljubivošću i Hostilnošću. S druge strane, faktor agresivnosti – Hostilnost ostvaruje isto nešto niže korelacije s dimenzijama AQ, u odnosu na ostale faktore. Ovakav rezultat upućuje na različitu operacionalizaciju hostilnosti u okviru ovih dimenzija: dok

Hostilnost iz AQ više obuhvata markere ozlojeđenosti, sumnjičavosti, socijalne izolacije, paranoidnog kognitivnog stila i doživljaja nepravde, faktor agresivnosti – Hostilnost se više odnosi na neprijateljsko ponašanje prema drugima, tvrdoglavost i rigidnost.

Tabela 3

Korelacije faktora agresivnosti i dimenzija Buss–Perryjevog Upitnika agresije

AQ	Faktori agresivnosti			
	Bes	Osvetoljubivost	Dominacija	Hostilnost
Fizička agresija	.44	.52	.40	.20
Verbalna agresija	.55	.54	.58	.40
Hostilnost	.36	.42	.35	.39
Bes	.72	.53	.51	.38

Napomena. Sve korelacije su značajne na nivou $p < .001$.

Istraživanje 2: Konstrukcija upitnika BODH

Osnovni cilj ove studije bio je konstrukcija upitnika za procenu agresivnosti, čiji sadržaj bi obuhvatio aspekte koji odgovaraju sadržaju faktora agresivnosti ekstrahovanih u istraživanju 1. Stoga su kreirane stavke na osnovu nomološke mreže koju su činila četiri faktora agresivnosti, imenovana kao Bes, Osvetoljubivost, Dominacija i Hostilnost.

Metod

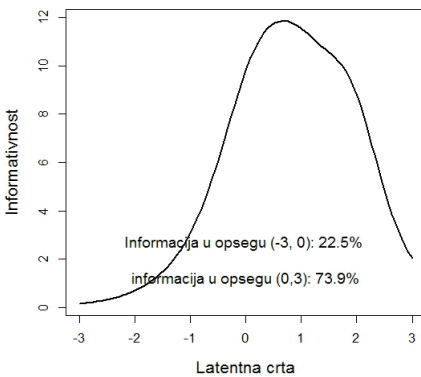
Uzorak. Uzorak za primenu eksplorativne faktorske analize činila su 603 studenta (60% ženskog pola) s različitih fakulteta Univerziteta u Novom Sadu i različitih godina studija. Uzorak za primenu konfirmativne faktorske analize i analize po modelu Teorije odgovora na stavke (eng. *Item Response Theory – IRT*) činilo je 300 studenata (50% muškog pola) s različitih fakulteta Univerziteta u Novom Sadu i različitih godina studija. U saradnji s predmetnim profesorima s različitih fakulteta, studenti su u okviru nastave popunjavali upitnike uz pristuvo jednog od autora ovoga rada.

Instrument. Preliminarna verzija Upitnika agresivnosti BODH je sadržala 49 stavki uz koje je priložena petostepena skala Likertovog tipa za odgovaranje (od 1 = *uopšte se ne slažem* do 5 = *u potpunosti se slažem*).

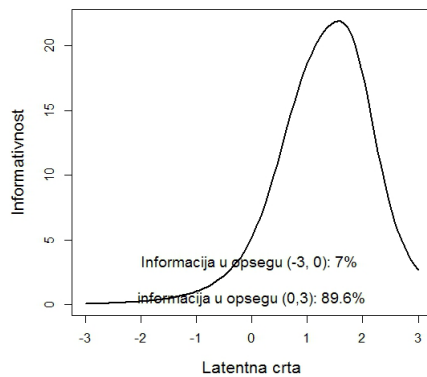
Rezultati i diskusija

Najpre je na podacima prvog uzorka primenjena faktorska analiza

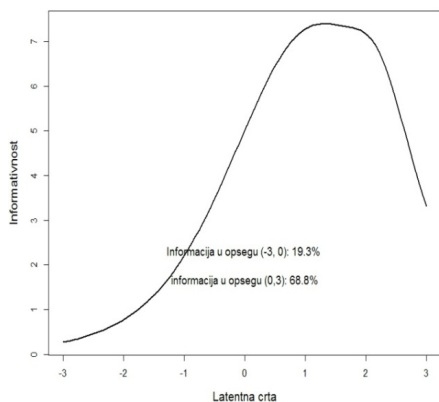
zasnovana na metodi ekstrakcije minimalnog ranga matrice kovarijansi. Na osnovu paralelne analize, u skladu s primenjenim metodom faktorske analize, ekstrahovana su 4 faktora, čiji karakteristični korenovi su: 15.46 (95. percentil – 1.65), 3.92 (1.58), 2.38 (1.53), 1.89 (1.49), 1.36 (1.45). Potom je na podacima prikupljenim ispitivanjem drugog uzorka ispitanika primenjena konfirmativna faktorska analiza na svakoj supskali, prema rešenju dobijenom u eksplorativnoj faktorskoj analizi, u cilju provere jednodimenzionalnosti i lokalne nezavisnosti ajtema. Na osnovu ove analize izbačene su stavke koje su narušavale lokalnu nezavisnost, budući da je jednodimenzionalnost bila zadovoljena. Na redukovanom broju stavki primenjena je analiza po modelu IRT za stavke s uređenim kategorijama (generalizovani model stepenovanog ocenjivanja), na osnovu koje su izdvojeni najbolji ajtemi u okviru svake od četiri dimenzije agresivnosti. Kriterijumi selekcije bili su nepostojanje dubleta i tripleta ajtema koji pokazuju nesaglasnost s modelskim predikcijama, odnosno nepostojanje misfita, ili dozvoljeno postojanje samo jedne kombinacije ajtema s misfitom u okviru supskale, potom najveća postignuta informativnost supskale, umerena do veoma visoka diskriminativnost stavki i optimalna „težina” stavki. Konačan broj stavki upitnika je 23. Informativnost supskala se može videti na graficima 1–4 i može se zaključiti da su sve supskale diskriminativnije u okviru prosečnih i viših skorova, osim Hostilnosti koja je diskriminativna u širem rasponu osobine.

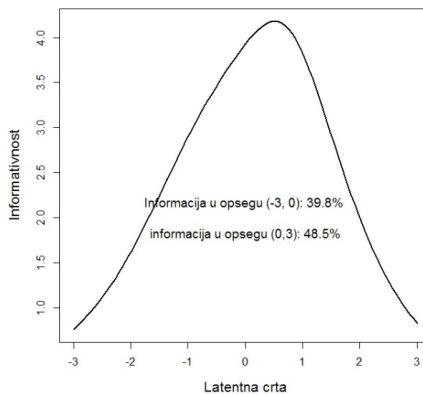
Grafik 1. Informativnost supskale Bes.

Grafik 2. Informativnost supskale Osvetoljubivost.

Grafik 3. Informativnost supskale Dominacija.

Grafik 4. Informativnost supskale Hostilnost.

Istraživanje 3: Konvergentna i divergentna validnost upitnika BODH

Cilj ovog istraživanja je ispitivanje konstruktne, odnosno konvergentne i divergentne validnosti upitnika BODH, utvrđivanjem korelacija između dimenzija agresivnosti s dimenzijama ličnosti šestofaktorskog modela HEXACO i dimenzijama Buss–Perryjevog Upitnika agresije.

Metod

Uzorak. Uzorak za ispitivanje relacija s inventarom HEXACO-PI-R (Lee & Ashton, 2004) činilo je 410 (108, odnosno 26.3% muškog pola) studenata Univerziteta u Novom Sadu sa različitih fakulteta i godina studija. Podatke su prikupljali obučeni studenti osnovnih studija u sklopu svojih predispitnih obaveza. Uzorak za ispitivanje relacija sa upitnikom AQ (Buss & Perry, 1992) činilo je 409 ispitanika iz opšte populacije (181, odnosno 44.3% muškog pola), pri čemu je najviše bilo studenata (83%). Ovaj deo podataka je prikupljen preko on-line zadatih upitnika, po principu „snežne grudve”.

Instrumenti. *Upitnik agresivnosti BODH.* Finalna verzija ovog upitnika sadrži 23 stavke, raspoređene u 4 skale: Bes, Osvetoljubivost, Dominacija i Hostilnost (videti Prilog A). Pouzdanost skala je prikazana u Tabeli 6.

HEXACO-PI-R (Lee & Ashton, 2004). Ovaj invenar predstavlja operacionalizaciju šestofaktorskog modela HEXACO koji je proistekao iz

psiholeksičke paradigme u ispitivanju bazičnih osobina ličnosti. Primenjena je forma od 100 ajtema, pri čemu svaka od šest skala sadrži po 16 ajtema (raspoređenih u 4 facete po skali), a preostala 4 ajtema su obuhvaćena skalom Altruizam ($\alpha = .54$). Koeficijenti pouzdanosti šest skala osobina ličnosti su relativno ujednačeni i kreću se od .78 za Emocionalnost do .86 za Ekstraverziju.

Buss-Perry Aggression Questionnaire (AQ: Buss & Perry, 1992) sadrži 29 ajtema namenjena proceni četiri aspekta agresije: Fizička ($\alpha = .78$) i Verbalna agresija ($\alpha = .59$), Bes ($\alpha = .68$) i Hostilnost ($\alpha = .77$).

Svi instrumenti sadrže petostepenu skalu Likertovog tipa za odgovaranje.

Rezultati i diskusija

Deskriptivni pokazatelji, pouzdanosti, saglasnost modela i polne razlike. Pokazatelji oblika distribucija skorova su zadovoljavajući. Distribucija Osvetoljubivosti je zakrivljena ka nižim skorovima i „zašiljena“, ali ova odstupanja nisu velika (Tabela 4). Imajući u vidu broj ajtema, koeficijenti pouzdanosti nekih supskala su zadovoljavajući, a nekih dobri. Polne razlike značajne su samo za Osvetoljubivost, na kojoj muškarci postižu značajno više skorove od žena. Veličina efekta ukazuje na to da su ove razlike umerene (Cohen, 1988). S obzirom na polne razlike, posebne norme su računane za muški i ženski pol (videti Prilog B).

Interna faktorska validnost upitnika BODH ispitivana je konfirmatornom faktorskom analizom (metod maksimalne verodostojnosti). Modelom su obuhvaćene četiri međusobno korelirane latentne dimenzije ovog upitnika. Pokazatelji saglasnosti odn. fita modela s podacima su dobri ($\chi^2(224) = 953.36$, $\chi^2/df = 4.26$, CFI = .901, RMSEA = .064, 95% CI [.061–.069], SRMR = .056)³. Parametri procene kreću se od .46 za ajtem iz skale Hostilnost (ajtem br. 6) do .82 za ajtem iz skale Bes (ajtem br. 4), pri čemu su za skale Osvetoljubivost i Bes parametri nešto viši (svi su preko .61). Korelacije latentnih dimenzija su relativno bliske i kreću se od .41 između Osvetoljubivosti i Besa do .66 između Hostilnosti i Besa.

³Za procenu saglasnosti, odn. fita modela korišćeni su sledeći pokazatelji fita: hi-kvadrat, χ^2/df (optimalne vrednosti ispod 3, prihvatljive ispod 5), komparativni indeks fita (CFI; optimalne vrednosti preko .95, prihvatljive preko .90), koren iz prosečne kvadrirane greške aproksimacije (RMSEA; prihvatljive vrednosti ispod .08, optimalne ispod .05) i koren iz prosečnih kvadriranih standardizovanih reziduala (SRMR; prihvatljive vrednosti ispod .08, optimalne ispod .05) (Hu & Bentler, 1999; Kline, 2010).

Tabela 4
 Deskriptivni pokazatelji, pouzdanost i polne razlike za skale upitnika BODH

	Geo uzorak (N = 819)					Polne razlike ($n_m = 289, n_z = 530$)						
	AS	SD	Sk	Ku	N	α	AS _m	SD _m	AS _z	SD _z	t(817)	d
B	10.27	4.51	0.73	-0.32	5	.87	10.12	4.34	10.32	4.57	-0.53	.05
O	9.47	4.20	1.29	0.76	6	.85	11.19	4.64	8.84	3.83	7.06***	.55
D	13.96	4.89	0.63	-0.18	7	.79	14.43	4.98	13.79	4.85	1.61	.16
H	14.61	4.18	0.91	-0.45	5	.71	14.83	3.94	14.52	4.27	0.89	.08

Napomena. Sk = skijunis; Ku = kurtozis; N = broj stavki u okviru supskale; d = Cohenov d kao mera veličine efekta; B = Bes; O = Osvetoljubivost; D = Dominacija; H = Hostilnost.

*** $p < .001$.

Relacije dimenzija upitnika BODH i HEXACO modela. Korelacije s dimenzijama HEXACO modela pokazuju da Poštenje i Prijatnost, a uz njih i Altruizam, ostvaruju najviše korelacije sa svim dimenzijama BODH (Tabela 5). Pri tom, Poštenje i Altruizam ostvaruju više negativne korelacije s Osvetoljubivošću i Dominacijom, a Prijatnost s Besom i Hostilnošću, što može upućivati na razlikovanje instrumentalne od afektivne agresivnosti. S obzirom na to da se markeri besa, nestpljenja i hostilnosti nalaze na negativnom polu Prijatnosti u HEXACO modelu, ovaj rezultat je očekivan. Emocionalnost ostvaruje niske korelacije s dimenzijama BODH-a, pri čemu pozitivne s Besom i Hostilnošću, a negativne s ostalim dimenzijama BODH-a, što ponovo može ukazivati na razlikovanje dve funkcije agresivnosti. Naime, osobine povezane s nedostatkom emocionalnosti, kao što su niska empatija i nedostatak osećanja krivice, sklonost manipulaciji i iskorišćavanju drugih, povezuju se s proaktivnom agresivnošću (Cornell et al., 1996; Loney, Frick, Clements, Ellis, & Kerlin, 2003). Ekstraverzija ostvaruje niske negativne korelacije samo s Osvetoljubivošću i Hostilnošću, a Savesnost s Besom i Osvetoljubivošću. Otvorenost ostvaruje nisku i negativnu korelaciju samo s Osvetoljubivošću.

Tabela 5

Korelacije dimenzija upitnika BODH i HEXACO-PI-R

HEXACO-PI-R	BODH			
	Bes	Osvetoljubivost	Dominacija	Hostilnost
Poštenje	-.13**	-.45***	-.45***	-.23***
Emocionalnost	.19***	-.21***	-.12*	.12*
Ekstraverzija	-.05	-.12*	.10	-.18***
Prijatnost	-.56***	-.35***	-.44***	-.58***
Savesnost	-.14***	-.11*	.01	.06
Otvorenost	-.07	-.10*	-.02	.03
Altruizam	-.21***	-.38***	-.28***	-.14***

*** $p < .001$. ** $p < .01$. * $p < .05$.

Relacije dimenzija upitnika BODH i Buss-Perryjevog Upitnika agresije.

Korelacije skala upitnika BODH sa skalama AQ upitnika su slične onima između faktora agresivnosti i dimenzija AQ dobijenim u okviru Istraživanja 1. Međutim, sadržaj dimenzija BODH je u ovom istraživanju jasniji. Ponovo, istoimene skale Besa iz oba upitnika ostvaruju upadljivo visoku korelaciju, što ukazuje na sličnost sadržaja ovih supskala. Razlika u odnosu na korelacije AQ sa faktorima agresivnosti u okviru Studije 1 je u tome što sada Bes iz BODH ostvaruje nižu korelaciju sa Verbalnom agresijom. Drugim rečima, sadržaj novokonstruisane skale Bes iz BODH je u većoj meri određen afektivnom komponentom agresivnosti i deli manje varijanse s drugim skalama. Takođe, Osvetoljubivost iz novokonstruisanog upitnika BODH ima jasniji sadržaj koji se iz domena AQ najviše povezuje sa

željom za nanošenjem fizičke povrede drugome. Iako je korelacija s Fizičkom agresijom viša u odnosu na korelacije sa ostalim supskalama AQ, Osvetoljubivost se prvenstveno odnosi na proračunatu agresivnost, blisku instrumentalnoj, koja može, ali ne nužno, biti ispoljena kao fizička agresija. Dominacija sada ostvaruje više korelacije samo s Verbalnom agresijom, a Hostilnost iz BODH-a s istoimenom skalom Hostilnosti iz AQ upitnika (Tabela 6).

Tabela 6

Korelacije dimenzija upitnika BODH i Buss-Perryjevog Upitnika agresije

AQ	BODH			
	Bes	Osvetoljubivost	Dominacija	Hostilnost
Fizička agresija	.31	.53	.36	.36
Verbalna agresija	.46	.27	.51	.36
Hostilnost	.39	.38	.33	.46
Bes	.74	.25	.36	.39

Napomena. Sve korelacije su značajne na nivou $p < .001$.

Završna diskusija

Upitnik BODH predstavlja instrument za procenu agresivnosti koji je nastao na osnovu empirijskih rezultata o strukturi agresivnosti u okviru različitih skala agresivnosti/prijatnosti iz upitnika za procenu ličnosti. Rezultati pokazuju da se u strukturi agresivnosti mogu mapirati četiri dimenzije koje pokazuju različite obrasce povezanosti s formama agresije i osobinama ličnosti, što podržava njihovu validnost. Za razliku od dimenzija Bes i Hostilnost, koje se mogu naći kao facete, i u okviru drugih skala agresivnosti/prijatnosti, domen dimenzija Osvetoljubost i Dominacija ne može lako da se identifikuje na osnovu postojećih dimenzija ličnosti. Uključivanje ovih dimenzija u upitnik za procenu agresivnosti čini se značajnim u kontekstu shvatanja agresivnosti kao multidimenzionalnog konstrukta koji je širi od afektivno-hostilne reakcije na provokaciju ili antagonizma. S obzirom na to da je u radu predstavljen novi upitnik za procenu agresivnosti, pažnja u interpretaciji rezultata biće usmerena prvenstveno na sadržaj, odnosno predmet merenja ove četiri dimenzije.

Sadržaj supskale Bes odnosi se na lošu kontrolu agresivnih reakcija. Osobe koje postižu visoke skorove na ovoj skali sklone su da mnoga ponašanja drugih ljudi tumače kao provokaciju i, u skladu s tim, reaguju besom. Može se reći da je samopoštovanje ovih osoba veoma krhko, te su neka ponašanja, koja se mogu smatrati i benignim, sklone da tumače kao napad. Agresivne reakcije su veoma burne i nepredvidive. Osetljivost na provokaciju, nedostatak bihevioralne kontrole, nepromišljeno ponašanje, povišenje napetosti koju prati emocija besa i sklonost internalizovanju problema su karakteristike afektivne agresivnosti (Poulin & Boivin, 2000), s kojom se Bes može dovesti u vezu. Niske skorove na

skali Bes postižu osobe koje retko reaguju besom i koje veoma dobro kontrolišu agresivne impulse. U pitanju su osobe koje druge ljude uglavnom procenjuju kao dobronamerne i retko koje ponašanje doživljavaju kao pretnju vlastitom samopoštovanju.

Kao što se može zaključiti na osnovu naziva skale, osobe koje postižu visoke skorove na Osvetoljubivosti karakteriše izražena sklonost ka osvetničkim poduhvatima. U zavisnosti od toga koja je još dimenzija agresivnosti izražena, osoba će ispoljiti ili impulsivnu potrebu da odmah odgovori na provokaciju koja je dovela do povišenja napetosti, ili će strpljivo i hladnokrvno čekati trenutak za osvetu. Repertoar ponašanja stoga može da varira od verbalnih duela u kojima se vraća drugima „milo za drago“, do planiranih aktivnosti kojima će se drugima naneti šteta, za koju osoba smatra da je zaslužena. Kada se oseće isprovocirano, ove osobe se neće smiriti dok drugi ne „nauči lekciju“ i „plati“, a šteta načinjena drugome često može biti i veća od one koja je učinjena njima. Nevolja je u tome što se ne može predvideti koja ponašanja mogu predstavljati „okidač“ za potrebu za osvetom, te se individualne razlike na ovoj dimenziji, kao i u slučaju ostalih dimenzija agresivnosti, ogledaju u najvećoj meri u razlikama u percepciji potencijalne opasnosti u okruženju. Neke osobe će odreagovati na najmanju provokaciju, na koju se one s niskim skorovima na ovoj dimenziji ne bi obazirale. Neke osobe mogu biti sklone agresivnim ruminacijama u čijoj osnovi se nalazi želja za osvetom (Sukhodolsky, Golub, & Cromwell, 2001). Niske skorove na ovoj skali postižu osobe u čijem repertoaru ponašanja nema indikatora osvetoljubivosti ili želje da se povrede drugi po svaku cenu. S jedne strane, niski skorovi mogu da upućuju na tolerantniji stav prema drugima i sklonost praštanju, a s druge na procenu nepostojanja resursa za aktivnosti koje podrazumevaju osvetničko ponašanje. Ne sme se gubiti iz vida da osvetoljubivost često podrazumeva procenu osobe da poseduje emocionalne i socijalne veštine i resurse koji stvaraju osnovu za planiranje osvete ili verbalne duele s drugima. Tako, osobe sklone proaktivnoj agresivnosti, koja se može dovesti u vezu s osvetoljubivošću, sebe procenjuju kao visoko socijalno kompetentne i s razvijenim liderskim sposobnostima (Orobio de Castro, Brendgen, Van Boxel, Vitaro, & Schaeppers, 2007).

Osobe koje postižu visoke skorove na skali Dominacija sklone su da nameću drugima svoje mišljenje, da vode glavnu reč u razgovoru i da pokreću i vode rasprave sve dok se ne ispostavi da su u pravu. U pitanju je suptilniji oblik izražavanja agresivnih impulsa prema drugima, koji ne mora da podrazumeva emocionalne reakcije, kao u slučaju besa, ali koju odlikuje doživljaj nadmoći nad drugima. Ponekad je praćen i doživljajem superiornosti, pa se insistiranjem na vlastitim stavovima po svaku cenu želi dokazati pozicija moći u odnosu na druge ljude. Dominacija se, takođe, može dovesti u vezu s proaktivnom agresivnošću, a koja se povezuje upravo s narcističkom slikom o sebi (Orobio de Castro et al., 2007). Kao i u slučaju osvetoljubivosti, i za dominaciju je potrebna procena

posedovanja kapaciteta, pre svega za verbalno nadmetanje s drugima. Ove osobe su neprijatni sagovornici, te drugi mogu izbegavati sukobe s njima. Niske skorove karakteriše submisivna pozicija koju prati izbegavanje sukoba s drugima. Osobe koje postižu niske skorove nemaju potrebu da sebe pošto-poto stavljaju u prvi plan i da preispituju stavove i vrednosti drugih ljudi, te mogu biti prijatni sagovornici.

Osobe koje postižu visoke skorove na skali Hostilnost imaju neprijateljski stav prema drugim ljudima, koji ne mora biti praćen otvorenim manifestacijama agresivnosti. U pitanju je smanjena tolerancija na tuđe greške, što je čest manevar kod osoba koje intenzivno obraćaju pažnju na nesavršenosti drugih ljudi, čime implicitno podrazumevaju vlastitu superiornost. Ako je prisutno istovremeno povišenje na ovoj skali i drugim skalama upitnika, osoba može biti nesaradljiva i sklona čestim kritikama ili konfliktima. U suprotnom, osoba može ispoljiti hostilnost kroz neke nemanifestne forme agresivnosti, kao što je pasivna agresija, ili kroz indirektno ponašanje, kao što su sklonost ogovaranju i sl. Niske skorove postižu osobe koje su tolerantne i sklone da tuđe mane ne stavljaju u prvi plan. Ovakve osobe su u većoj meri sklone da praštaju ljudima nekorektna ponašanja ili da traže opravdanja za tuđe greške. Stoga se mogu okarakterisati kao saradljive i podobne za timski rad.

Agresivnost je multidimenzionalni konstrukt, čije su manifestacije najčešće oblikovane različitim dimenzijama ličnosti. Niski skorovi na dimenziji prijatnost u različitim leksičkim modelima ličnosti najčešće se dovode u vezu s agresivnim ponašanjem, što potvrđuju i rezultati ispitivanja relacija BODH-a i HEXACO-PI-R-a u ovoj studiji. Međutim, pored prijatnosti, koja ostvaruje značajne veze sa svim dimenzijama agresivnosti, važnu ulogu u manifestaciji različitih modaliteta agresivnosti imaju i poštenje, emocionalnost i ekstraverzija. Impulsivna komponenta agresivnosti, kao što je bes, povezana je i s niskim skorovima na dimenziji savesnost. Sve ove veze ukazuju na potrebu da se prilikom procene ili ispitivanja agresivnog ponašanja vodi računa o različitim oblicima tog ponašanja, koji variraju od reaktivnih i impulsivnih obrazaca ponašanja do predatorskih, koji se dovode u vezu s instrumentalnom agresivnošću. Ispitivanja relacija s najčešće korišćenim upitnikom za procenu agresivnosti (AQ) ukazuju na sličan predmet merjenja supskala besa iz oba upitnika, ali i na mogućnost da se upitnikom BODH obuhvati širi spektar potencijalnih agresivnih sadržaja koji su predmet merjenja ostalih supskala. Kako se povišenje na besu povezuje s opasnošću od kardiovaskularnih oboljenja (Smith, Glazer, Ruiz, & Gallo, 2004) i s različitim rizičnim ponašanjima, kao što su pušenje, zloupotreba alkohola i nezdrave navike ishrane (Anton & Miller, 2005; Litt, Cooney, & Morse, 2000; Spielberger, Foreyt, Goodrick, & Reheiser, 1995), visok skor na Besu može biti indikativan za preduzimanje mera u cilju unapređenja zdravlja. Specifična povišenja na ostalim supskalama mogu biti značajni indikatori za uobličavanje tretmana, koji mogu

obuhvatati trening upravljanja besom u slučaju povišenja na Besu, treninge komunikacionih veština u slučaju povišenja na Dominaciji ili treninge usmerene na redukciju ruminacija u slučaju povišenja na Osvetoljubivosti. Takođe, skorovi na upitniku BODH mogu predstavljati korisnu informaciju o kapacitetima osobe za učešće u timskom radu ili o potencijalu za rukovodeće uloge prilikom procene ličnosti u cilju profesionalne selekcije. Mogućnost sagledavanja individualnih razlika u agresivnosti koje su dominantno određene razlikama u osobinama ličnosti predstavlja osnovnu prednost ovog upitnika u odnosu na dosadašnje mere agresivnog ponašanja.

Reference

- Anton, S. D., & Miller, P. M. (2005). Do negative emotions predict alcohol consumption, saturated fat intake, and physical activity in older adults? *Behavior Modification, 29*, 677–688.
- Ashton, M. C., Lee, K., & Goldberg, L. R. (2007). The IPIP-HEXACO scales: An alternative, public-domain measure of the personality constructs in the HEXACO model. *Personality and Individual Differences, 42*, 1515–1526.
- Ashton, M. C., Lee, K., Perugini, M., Szarota, P., De Vries, R. E., Di Blas, L., . . . De Raad, B. (2004). A six-factor structure of personality-descriptive adjectives: Solutions from psycholexical studies in seven languages. *Journal of Personality and Social Psychology, 86*, 356–366.
- Bandura, A. (1973). *Aggression: A social learning analysis*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Berkowitz, L. (1989). Frustration-aggression hypothesis: Examination and reformulation. *Psychological Bulletin, 106*, 59–73.
- Bettencourt, B. A., Talley, A., Benjamin, A. J., & Valentine, J. (2006). Personality and aggressive behavior under provoking and neutral conditions: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin, 132*, 751–777.
- Bushman, B. J., & Anderson, C. A. (2001). Is it time to pull the plug on the hostile versus instrumental aggression dichotomy? *Psychological Review, 108*, 273–279.
- Bushman, B. J., & Bartholow, B. D. (2010). Aggression. In R. F. Baumeister & E. J. Finkel (Eds.), *Advanced social psychology* (pp. 303–340). New York: Oxford University Press.
- Buss, A. H., & Perry, M. (1992). The Aggression Questionnaire. *Journal of Personality and Social Psychology, 63*, 452–459.
- Circk, N. R., & Grotper, J. K. (1995). Relational aggression, gender, and social-psychological adjustment. *Child Development, 66*, 710–722.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). Hillsdale, NJ: Lawrence Earlbaum Associates.

- Cornell, D. G., Warren, J., Hawk, G., Stafford, E., Oram, G., & Pine, D. (1996). Psychopathy in instrumental and reactive violent offenders. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 64*, 783–790.
- Costa, P. T., & McCrae, R. R. (1992). *Revisited NEO Personality Inventory (NEO-PI-R) – professional manual*. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources, Inc.
- Costa, P. T., McCrae, R. R., & Dombroski, T. M. (1989). Agreeableness versus antagonism: Explication of a potential risk factor for CHD. In A. W. Siegman & T. M. Dombroski (Eds.), *In search of coronary-prone behavior: Beyond type A* (pp. 41–63). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Crick, N. R., & Dodge, K. A. (1996). Social information-processing mechanisms in reactive and proactive aggression. *Child Development, 67*, 993–1002.
- Digman, J. M. (1990). Personality Structure: Emergence of the Five-Factor Model. *Annual Review of Psychology, 4*, 417–440.
- Dinić, B. i Janičić, B. (2012). Evaluacija Bas-Perijevog Upitnika agresije po modelu TOS (IRT). *Psihologija, 45*, 189–207.
- Dodge, K. A. (1991). The structure and function of reactive and proactive aggression. In D. Pepler & K. Rubin (Eds.), *The development and treatment for childhood aggression* (pp. 201–219). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Eysenck, H. J. (1998). *Dimensions of Personality*. New Brunswick, Transaction Publishers.
- Galen, B., & Underwood, M. (1997). A developmental investigation of social aggression among children. *Developmental Psychology, 33*, 589–600.
- Gallo, L. C., & Smith, T. W. (1997). Construct validation of health-relevant personality traits: Interpersonal circumplex and five-factor model analyses of the aggression questionnaire. *International Journal of Behavioral Medicine, 5*, 129–147.
- Goldberg, L. R. (1990). An alternative “Description of personality”. The Big Five factor structure. *Journal of Personality and Social Psychology, 59*, 1216–1229.
- Goldberg, L. R. (1993). The structure of phenotypic personality traits. *American Psychologist, 48*, 26–34.
- Gray, J. A., & McNaughton, N. (2003). *The Neuropsychology of Anxiety*. Oxford: Oxford University Press.
- Grumm, M., & von Collani, G. (2009). Personality types and self-reported aggressiveness. *Personality and Individual Differences, 47*, 845–850.
- Hennig, J., Reuter, M., Netter, P., Burk, C., & Landt, O. (2005). Two types of aggression are differentially related to serotonergic activity and the A779C TPH polymorphism. *Behavioral Neuroscience, 119*, 16–25.
- Heym, N., Ferguson, E., & Lawrence, C. (2013). The P-psychopathy continuum: Facets of Psychoticism and their associations with psychopathic tendencies. *Personality and Individual Differences, 54*, 773–778.

- Horn, J. L. (1965). A rationale and test for the number of factors in factor analysis. *Psychometrika*, *30*, 179–185.
- Hu, L., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, *6*(1), 1–55.
- Ignjatović, I. (1989). *Skala za procenu agresivnosti VAPO*. Beograd: Savez društava psihologa SR Srbije.
- John, O. P., & Srivastava, S. (1999). The Big-Five Trait Taxonomy: History, Measurement, and Theoretical Perspectives. In L. A. Pervin & O. P. John (Eds.), *Handbook of personality: Theory and research* (2nd ed., pp. 102–139). New York: Guilford Press.
- Kline, R. B. (2010). *Principles and practice of structural equation modeling* (3rd ed.). New York: Guilford Press.
- Lagerspetz, K. M. J., Björkqvist, K., & Peltonen, T. (1988). Is indirect aggression typical of females? Gender differences in aggressiveness in 11- to 12-year-old children. *Aggressive Behavior*, *14*, 403–414.
- Lee, K., & Ashton, M. C. (2004). Psychometric properties of the HEXACO personality inventory. *Multivariate Behavioral Research*, *39*, 329–358.
- Lee, K., & Ashton, M. C. (2012). Getting mad and getting even: Agreeableness and Honesty-Humility as predictors of revenge intentions. *Personality and Individual Differences*, *52*, 596–600.
- Litt, M. D., Cooney, N. L., & Morse, P. (2000). Reactivity to alcohol-related stimuli in the laboratory and in the field: Predictors of craving in treated alcoholics. *Addiction*, *95*, 889–900.
- Little, T. D., Jones, S. M., Henrich, C. C., & Hawley, P. H. (2003). Disentangling the “whys” from the “whats” of aggressive behavior. *International Journal of Behavioral Development*, *27*, 122–183.
- Loney, B. R., Frick, P. J., Clements, C. B., Ellis, M. L., & Kerlin, K. (2003). Callous-unemotional traits, impulsivity, and emotional processing in adolescents with antisocial behavior problems. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, *32*, 66–80.
- McEllistrem, J. E. (2004). Affective and predatory violence: A bimodal classification system of human aggression and violence. *Aggression and Violent Behavior*, *10*, 1–30.
- Miller, J. D., Lynam, D., & Leukefeld, C. (2003). Examining antisocial behavior through the five-factor model of personality. *Aggressive Behavior*, *29*, 497–514.
- Momirović, K., Wolf, B. i Džamonja, Z. (1992). *KON-6 kibernetička baterija konativnih testova*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- O'Connor, B. P. (2000). SPSS and SAS programs for determining the number of components using parallel analysis and Velicer's MAP test. *Behavior Research Methods, Instrumentation, and Computers*, *32*, 396–402.

- Orobio de Castro, B., Brendgen, M., van Boxtel, H. W., Vitaro, F., & Schaeppers, L. (2007). "Accept me or else..." Overstimulation of own social competence predicts increases in proactive aggression. *Journal of Abnormal Child Psychology, 35*, 165–178.
- Polman, H., Orobio de Castro, B., Koops, W., van Boxtel, H. W., & Merk, W. W. (2007). A meta-analysis of the distinction between reactive and proactive aggression in children and adolescents. *Journal of Abnormal Child Psychology, 35*, 522–535.
- Poulin, F., & Boivin, M. (2000). Reactive and proactive aggression: Evidence of a two-factor model. *Psychological Assessment, 12*, 115–122.
- Prinstein, M. J., & Cillessen, A. H. N. (2003). Forms and functions of adolescent peer aggression associated with high levels of peer status. *Merrill-Palmer Quarterly, 49*, 310–342.
- Ramirez, J. M., & Andreu, J. M. (2006). Aggression, and some related psychological constructs (Anger, hostility, and impulsivity. Some comments from a research project). *Neuroscience and Biobehavioral Reviews, 30*, 276–291.
- Rushton, J. P., Fulker, D. W., Neale, M. C., Nias, D. K. B., & Eysenck, H. J. (1989). Ageing and their relation of aggression, altruism and assertiveness scales to the Eysenck personality questionnaire. *Personality and Individual Differences, 10*, 261–263.
- Smederevac, S., Mitrović, D. i Čolović, P. (2010). *Velikih pet plus dva: primena i interpretacija*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
- Smederevac, S., Mitrović, D., Čolović, P., & Nikolašević, Ž. (2014). *Validation of the Measure of Revised Reinforcement Sensitivity Theory Constructs*. Manuscript submitted for publication.
- Smith, T. W., Glazer, K., Ruiz, J. M., & Gallo, L. C. (2004). Hostility, anger, aggressiveness, and coronary heart disease: An interpersonal perspective on personality, emotion, and health. *Journal of Personality, 72*, 1217–1270.
- Spielberger, C. D., Foreyt, J. P., Goodrick, G. K., & Reheiser, E. C. (1995). Personality characteristics of users of smokeless tobacco compared with cigarette smokers and non-users of tobacco products. *Personality and Individual Differences, 19*, 439–448.
- Sukhodolsky, D. G., Golub, A., & Cromwell, E. N. (2001). Development and validation of the anger rumination scale. *Personality and Individual Differences, 31*, 689–700.
- Šipka, P. (1985). *Prevod i adaptacija Eysenckovog testa ličnosti EPQ-R*. Beograd: Vojnomedicinska akademija.
- Tellegen, A. (1982). *Brief manual for the Multidimensional Personality Questionnaire*. Unpublished manuscript. Minneapolis: University of Minnesota.
- Timmerman, M. E., & Lorenzo-Seva, U. (2011). Dimensionality assessment of ordered polytomous items with parallel analysis. *Psychological Methods, 16*, 209–220.

- Van Dam, C., Janssens, J. M. A. M., & De Bruyn, E. E. J. (2005). PEN, Big Five, juvenile delinquency and criminal recidivism. *Personality and Individual Differences, 39*, 7–19.
- Von Collani, G., & Werner, R. (2005). Self-related and motivational constructs as determinants of aggression. An analysis and validation of a German version of the Buss-Perry Aggression Questionnaire. *Personality and Individual Differences, 38*, 1631–1643.
- Zuckerman, M. (1991). *Psychobiology of personality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zuckerman, M. (2002). Zuckerman–Kuhlman Personality Questionnaire (ZKPQ): An alternative five factorial model. In B. DeRaad & M. Perusini (Eds.), *Big Five Assessment* (pp. 377–396). Seattle: Hogrefe and Huber Publishers.

Bojana Dinić

Dužanka Mitrović

**Snežana
Smederevac**

Department of
Psychology, Faculty of
Philosophy, University of
Novi Sad

THE AVDH QUESTIONNAIRE (ANGER, VENGEFULNESS, DOMINANCE AND HOSTILITY): NEW QUESTIONNAIRE FOR MEASUREMENT OF AGGRESSIVENESS

The AVDH questionnaire for measurement of aggressiveness resulted from a factor analysis of the aggressiveness/agreeableness scales from personality questionnaires based on different paradigms and personality models (Big Five Inventory – BFI, IPIP–HEXACO–PI–R, Big Five Plus Two – BF+2, Zuckerman–Kulhman Personality Questionnaire–III–Revised – ZKPQ–III–R, Reinforcement Sensitivity Questionnaire – RSQ and Multidimensional Personality Questionnaire – MPQ). In Study 1, four factors were extracted: Anger, Vengefulness, Dominance, and Hostility. Based on the primary content of the extracted factors and correlations with the dimensions of the Eysenck PEN model and the Buss-Perry Aggression Questionnaire, new items were created which referred to extracted factors. In Study 2, the four factor structure was confirmed. Based on Item Response Theory, the items with the best psychometric characteristics were retained. All scales, except Hostility, were more discriminant in the domain of average and above average scores. Hostility was discriminant in a wider range of scores. Construct validity of the AVDH questionnaire was confirmed in Study 3 via correlations with the scales of HEXACO–PI–R and the Buss-Perry Aggression Questionnaire. Gender differences were found only in Vengefulness, which had higher correlations with physical aggression compared to other scales.

Keywords: aggressiveness, agreeableness, anger, vengefulness, dominance, hostility

Prilog A

Upitnik agresivnosti BODH

Pred Vama se nalaze tvrdnje koje opisuju različita ponašanja, osećanja i misli. Molimo Vas da zaokružite broj koji najbolje opisuje Vaše slaganje sa datim tvrdnjama. Brojevi imaju sledeće značenje:

1 uopšte se ne slažem	2 ne slažem se	3 podjednako se ne slažem i slažem	4 slažem se	5 sasvim se slažem

1	Ljudi izbegavaju sukobe sa mnom jer znaju da će izvući deblji kraj.	1	2	3	4	5
2	Osvetio bih se onom ko mi je učinio nešto nažao.	1	2	3	4	5
3	Često sam nezadovoljan ponašanjem drugih ljudi.	1	2	3	4	5
4	Lako se razbesnim.	1	2	3	4	5
5	Meni niko ne sme da protivureči.	1	2	3	4	5
6	Jako me nervira kad me ometaju dok radim.	1	2	3	4	5
7	Mogu da se smirim tek kad se osvetim onom ko me je povredio.	1	2	3	4	5
8	Često se svađam s drugima.	1	2	3	4	5
9	Sklon sam da upadam ljudima u reč da bih rekao ono što imam.	1	2	3	4	5
10	Strpljivo čekam pogodan trenutak da se osvetim nekom.	1	2	3	4	5
11	Teško praštam loše postupke drugih.	1	2	3	4	5
12	U raspravama insistiram da bude po mom.	1	2	3	4	5
13	Ljudima koji me nerviraju jednostavno moram da napakostim.	1	2	3	4	5
14	Teško obuzdavam svoju narav.	1	2	3	4	5
15	Dosta stvari me jako nervira kod drugih.	1	2	3	4	5
16	I na sitne provokacije reagujem burno.	1	2	3	4	5
17	Važno mi je da vodim glavnu reč u društvu.	1	2	3	4	5
18	Imam želju da ponizim onoga ko mi stane na put.	1	2	3	4	5
19	Moja uvek mora da bude poslednja.	1	2	3	4	5
20	Često burno reagujem.	1	2	3	4	5
21	Vraćam svima milo za drago.	1	2	3	4	5
22	Moram da naređujem da bi stvari ispale kako treba.	1	2	3	4	5
23	Neki ljudi me toliko nerviraju da ne mogu da podnesem njihovo prisustvo.	1	2	3	4	5

Ključ za skorovanje: Sirovi rezultat na svakoj skali predstavlja prosti zbir odgovora na svim stavkama u skali. U slučaju individualne primene, ukoliko ispitanik nije odgovorio na jednu stavku u skali, sirovi rezultat se može izračunati tako što se aritmetička sredina postojećih odgovora pomnoži ukupnim brojem stavki na skali i zaokruži na najbliži ceo broj. Ukoliko ispitanik nije odgovorio na više od jedne stavke u skali ne treba računati rezultat ispitanika na toj skali. U slučaju primene u istraživačke svrhe, ukoliko postoje nedostajući podaci može se primeniti neki od tretmana nedostajućih podataka.

Bes: 4, 8, 14, 16, 20

Osvetoljubivost: 2, 7, 10, 13, 18, 21

Dominacija: 1, 5, 9, 12, 17, 19, 22

Hostilnost: 3, 6, 11, 15, 23

Prilog B

Kategorijalne norme

Na uzorku od 874 ispitanika (39.4% muškog pola) određene su kategorijalne norme, posebno na muškom i ženskom poduzorku. Ovaj uzorak obuhvata ispitanike iz istraživanja 3 kojima su dodata još 55 ispitanika muškog pola. Većinu normativnog uzorka čine studenti. Na osnovu vrednosti *T*-skorova određene su tri kategorije izraženosti osobina za svaku od dimenzija BODH upitnika (Tabela 1).

Tabela B1

Kategorije izraženosti osobina za skale upitnika BODH na muškom i ženskom poduzorku

Muški pol (<i>n</i> = 344)	Bes	Osvetoljubivost	Dominacija	Hostilnost
<i>AS</i>	9.96	10.63	14.48	14.80
<i>SD</i>	4.22	4.46	4.72	3.92
sniženi skorovi (<i>T</i> = 44 i manje)	7 i manje	8 i manje	11 i manje	12 i manje
prosečni skorovi (<i>T</i> = 45 – 55)	8 – 12	9 – 13	12 – 17	13 – 16
povišeni skorovi (<i>T</i> = 56 i više)	13 i više	14 i više	18 i više	17 i više
Ženski pol (<i>n</i> = 530)	Bes	Osvetoljubivost	Dominacija	Hostilnost
<i>AS</i>	10.32	8.84	13.79	14.52
<i>SD</i>	4.57	3.83	4.85	4.27
sniženi skorovi (<i>T</i> = 44 i manje)	7 i manje	6 i manje	11 i manje	12 i manje
prosečni skorovi (<i>T</i> = 45 – 55)	8 – 12	7 – 10	12 – 16	13 – 16
povišeni skorovi (<i>T</i> = 56 i više)	13 i više	11 i više	17 i više	17 i više